

TOMASZ MATUSZAK*
MACIEJ HUBKA**

ŚWIADCZENIA WOJENNE OBYWATELSKIE KOMITETY OBRONY PAŃSTWA I WERBUNEK DO ARMII OCHOTNICZEJ NA TERENIE WOJEWÓDZTWA ŁÓDZKIEGO W 1920 ROKU

Wojna polsko-rosyjska z lat 1919–1921, zwana również mniej precyzyjnie „wojną polsko-bolszewicką”¹, była największym konfliktem zbrojnym, jaki odradzające się po okresie zaborów państwo polskie musiało stoczyć o kształt swych granic. Była to przede wszystkim wojna stanowiąca o racji bytu Polski na mapie Europy, a utrzymanie młodej niepodległości spoczęło na barkach tworzonego w zasadzie w czasie walk WP oraz społeczeństwa, które miało zapewnić mu wsparcie

* Doktor nauk humanistycznych, dyrektor Archiwum Państwowego w Piotrkowie Trybunalskim.

** Magister, pracownik Archiwum Państwowego w Piotrkowie Trybunalskim.

¹ W literaturze, jak i w świadomości Polaków, funkcjonuje szereg nazw określających tę wojnę – tj. „wojna 1920 roku”, „wojna polsko-sowiecka”, „wojna polsko-radziecka” czy też „wojna polsko-bolszewicka”. Warto przyjąć nazwę „wojna polsko-rosyjska”, jako najbardziej precyzyjną. Wojna ta nie była bowiem prowadzona jedynie z bolszewikami sprawującymi wówczas władzę w Rosji, lecz z wielonarodową armią przez nich stworzoną, w której sami bolszewicy stanowili jedynie niewielki odsetek ogółu. Więcej na ten temat zob. L. Wyszczelski, *Wojna polsko-rosyjska 1919–1920*, t. 1, Warszawa 2010, s. 11–12.

fizyczne (tj. osobowe i materiałowe) oraz moralne. Historiografia omawianej wojny na przestrzeni głównie ostatnich trzech dekad zyskała wiele wartościowych opracowań historycznych – tak syntez omawiających samą wojnę, jak i prac dotyczących konkretnych jej aspektów. Warto zaznaczyć, że pierwsze badania naukowe oraz publikacje będące ich konsekwencją nastąpiły już w okresie międzywojennym². Polityczne realia, w jakich funkcjonowała Polska w latach 1945–1990, nie sprzyjały z wiadomych powodów podejmowaniu właśnie tej tematyki³, co zaowocowało dostrzegalną wówczas luką w stanie badań⁴. Swoisty renesans w historiografii polskiej nastąpił po 1990 r., należy jednak podkreślić, że dominującymi kierunkami badań stały się wówczas kwestie militarne oraz polityczne uwarunkowania konfliktu⁵. Przebieg walk, które trwały w latach 1919–1920 omówiony został na kartach wielu opracowań historycznych, począwszy od całościowych ujęć, aż po studia nad kolejnymi bitwami⁶. Nie brak również opracowań

² Badania te skupiały się w dużej mierze na typowo militarnych aspektach konfliktu. Szerzej: L. Wyszczelski, *Wojna polsko-rosyjska...*, t. 1, s. 18; M. Wrzosek, *Wojsko Polskie w dobie narodzin Drugiej Rzeczypospolitej (1918–1921)*, [w:] *Zarys dziejów wojskowości polskiej w latach 1864–1939*, red. P. Stawecki, Warszawa 1990, s. 227–233; Z.G. Kowalski, *Szablą i piórem. Wojna polsko-bolszewicka 1919–1920 na łamach polskich fachowych periodyków wojskowych z lat 1919–1939*, Toruń 2001.

³ Co nie oznacza, że tematyka ta nie funkcjonowała wcale zarówno w historiografii polskiej, jak i radzieckiej. Niemniej dostępna była ona głównie w ścisłym kręgu specjalistów i historyków wojskowych, a obecna szczególnie na kartach opracowań powstałych m.in. w Wojskowej Akademii Politycznej. Zob. *Wypisy do ćwiczeń z historii wojskowej*, cz. II (*Okres od pocz. XX w. do 1939 r.*), z. 4 (*Od 1918 r. do 1939 r.*), oprac. E. Krawczyk, K. Sobczak, Warszawa 1972.

⁴ K. Sobczak, *Stan i perspektywy badawcze w dziedzinie historii wojskowej*, „Studia z Historii Historiografii Wojskowej” 1989, z. 2, s. 10, 13; B. Miśkiewicz, *Polska historiografia wojskowa. Próba analizy i syntezy*, Poznań 1996, s. 349–350. Warto w tym miejscu zwrócić uwagę również na zestawienie bibliograficzne „Wojskowego Przeglądu Historycznego” z lat 1957–1997: „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 2000, R. 1 (52), nr 4 (185), s. 74–87.

⁵ L. Wyszczelski, *Źródła i opracowania do militarnych dziejów wojny polsko-rosyjskiej 1919–1920 roku*, „Studia z Dziejów Polskiej Historiografii Wojskowej” 2013, t. 14, s. 103–122; S. Zwoliński, *Działalność naukowo-badawcza*, [w:] *Z dziejów służby historycznej Wojska Polskiego 1918–2002*, Warszawa 2002, s. 132–134.

⁶ Należy wymienić tu zwłaszcza prace L. Wyszczelskiego, który oprócz przytaczanej już dwutomowej monografii wojny opublikował szereg innych opracowań z omawianego zakresu; m.in.: L. Wyszczelski, *Bitwa u wrót Warszawy 1920. Działania wojenne na przedpolu stolicy*, Warszawa 2013; tenże, *Wojna o polskie Kresy 1918–1921. Walki z czerwoną Rosją, Ukraińcami i Litwinami*, Warszawa 2013. Spośród wielu innych publikacji w tym zakresie wypada nawiązać również do następujących opracowań: G. Łukomski, B. Polak, M. Wrzosek, *Wojna polsko-bolszewicka 1919–1920*, t. 1–2, Koszalin 1990; Z. Matuszak, *Obrona operacyjna w wojskowości polskiej w latach 1918–1939*, Piotrków Trybunalski 2004. Więcej informacji na temat tej części historiografii odnaleźć można m.in. w zestawieniu opracowanym przez Bibliotekę Główną Akademii Obrony Narodowej – zob.: *Wojna polsko-rosyjska 1919–1920*, oprac. J. Mi-

ukazujących historię poszczególnych rodzajów broni Wojska Polskiego⁷ czy też jego struktur, służb i ich działalności⁸.

Jednak z czasem badania historyków zaczęły zmierzać również w stronę społecznych aspektów obronności państwa⁹, jak i stopniowo w kierunku badania postaw społeczeństwa wobec wojny polsko-rosyjskiej 1919–1921. W tym drugim, a zarazem najbardziej istotnym z punktu widzenia założeń niniejszego artykułu, przypadku warto wskazać na publikacje Janusza Szczepańskiego, który w dwóch kolejnych monografiach dokonał analizy omawianego zagadnienia zarówno na przykładzie Mazowsza i Podlasia¹⁰, jak i w kontekście ogólnopolskim¹¹. Postawy społeczeństwa kraju i niektórych jego regionów ukazane zostały również w pracach Mieczysława B. Markowskiego¹² oraz Henryka Lisiaka¹³. Szerszej refleksji historycznej służyły okolicznościowe konferencje naukowe, w konsekwencji których opublikowano drukiem szereg interesujących wydawnictw, zawierających materiały nawiązujące również do społecznych aspektów tej wojny¹⁴. Coraz

jewski, M. Szymczyk-Golan, Warszawa 2015. Por. *Bibliografia wojny polsko-bolszewickiej i Bitwy Warszawskiej 1920 roku*, oprac. R. Śreniawa-Szypkowski, „Kronika Warszawy” 1995, nr 2, s. 155–163.

⁷ Zob. L. Wyszczelski, *Wojsko Polskie w latach 1918–1921*, Warszawa 2006; Z. Jagiełło, *Piechota Wojska Polskiego 1918–1939*, Warszawa 2005; J. Odziemkowski, *Piechota polska w wojnie z Rosją bolszewicką 1919–1920*, Warszawa 2010; A. Smoliński, *Jazda Rzeczypospolitej Polskiej w okresie od 12 X 1918 r. do 25 IV 1920 r.*, Toruń 2000.

⁸ M.in.: H.Z. Figura, *Służba wojskowa i praca na rzecz obronności w latach 1918–1939 (uwag-runkowania prawne)*, Tomaszów Mazowiecki 2013; A. Podolska-Meducka, *Od wojny do wojny. System świadczeń wojennych w Polsce w latach 1918–1921*, Warszawa 2011; K. Adamek, *Intendentura Wojska Polskiego 1918–1956*, Warszawa 1998.

⁹ W tym przypadku należy przywołać opracowania autorstwa Janusza Odziemkowskiego, który podjął trud ukazania relacji na osi społeczeństwo – siły zbrojne w okresie II Rzeczypospolitej: J. Odziemkowski, *Wieś i armia w II Rzeczypospolitej*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1988; tenże, *Armia i społeczeństwo II Rzeczypospolitej*, Warszawa 1996.

¹⁰ J. Szczepański, *Wojna 1920 roku na Mazowszu i Podlasiu*, Warszawa–Pułtusk 1995.

¹¹ Tenże, *Spółeczeństwo Polski w walce z najazdem bolszewickim 1920 roku*, Warszawa–Pułtusk 2000.

¹² M.B. Markowski, *Spółeczeństwo województwa kieleckiego wobec wojny polsko-bolszewickiej 1919–1920*, Kielce 1998.

¹³ H. Lisiak, *Spółeczeństwo odradzającej się Rzeczypospolitej wobec wojny z Rosją Sowiecką w latach 1919–1920*, Poznań 1998.

¹⁴ M.in. *Spółeczeństwo polskie w dobie I wojny światowej i wojny polsko-bolszewickiej*, red. R. Kołodziejczyk, Kielce 2001; *Duchowieństwo polskie w latach niepodległości 1918–1939 i w okresie II wojny światowej*, red. J. Gapys, M.B. Markowski, Kielce 2006; *Wojna polsko-rosyjska 1919–1920 i jej międzynarodowe odniesienie z perspektywy 90-lecia*, red. J. Ślipiec, T. Kośmider, Warszawa 2010; *W cieniu „czerwonej zarazy”. W 90. rocznicę Bitwy Warszawskiej 1920 roku*, red. T. Matuszak, Piotrków Trybunalski–Opoczno 2010; *Od Bitwy Warszawskiej do Traktatu Ryskiego*, red. T. Skoczek, Warszawa 2014.

powszechniejsze badania w tym zakresie zaowocowały również innymi publikacjami, popularyzującymi m.in. ten wymiar omawianego konfliktu zbrojnego¹⁵.

Obraz stosunkowo bogatej literatury w ujęciu ogólnopolskim kontrastuje zdecydowanie ze skalą opracowania tematu na gruncie regionalnym województwa łódzkiego. Na tym etapie analizy literatury można przywołać jedynie kilka przykładów odnoszących się bezpośrednio do tematyki wojny – a zwłaszcza postaw społecznych wobec zagrożenia z 1920 r. Z punktu widzenia dziejów struktur WP na mawianym terenie najnowszy stan badań prezentują publikacje Witolda Jarno¹⁶. Postawy społeczeństwa ówczesnego województwa łódzkiego omawia w swym artykule H. Lisiak, podając co prawda szereg informacji, jednak w dużej mierze zaczerpniętych z powszechnie dostępnych źródeł publikowanych¹⁷. Wymienić można również kilka opracowań omawiających analogiczne kwestie w przypadku Piotrkowa Trybunalskiego i ziem ówczesnego powiatu piotrkowskiego¹⁸, a także sąsiedniego Radomska i powiatu radomszczańskie¹⁹ czy też Tomaszowa Mazowieckiego²⁰. Wobec tak nakreślonego stanu badań oraz stanu historio-

¹⁵ Zob. *Wojna o wszystko. Opowieść o wojnie polsko-bolszewickiej 1919–1920*, oprac. zbiorowe, Warszawa 2010; J. Szarek, *1920 – prawdziwy cud na Wiśle. Przebudzenie Polaków*, Kraków 2015.

¹⁶ W. Jarno, *Okręg Korpusu Wojska Polskiego nr IV Łódź 1918–1939*, Łódź 2001; tenże, *Okręg Generalny Wojska Polskiego nr III Kielce w latach 1918–1921*, Łódź 2003; tenże, *Garnizon piotrkowski w pierwszych latach II Rzeczypospolitej (1918–1921)*, „Piotrkowskie Zeszyty Historyczne” 2001, t. 3, s. 99–119; tenże, *Oddziały zapasowe na obszarze Okręgu Generalnego Kielce w latach 1919–1921*, „Przegląd Nauk Historycznych” 2003, R. 2, nr 2 (4), s. 199–216; tenże, *Terytorialne władze wojskowe szczebla okręgowego na ziemi łódzkiej w latach 1918–1946*, [w:] *Województwo łódzkie 1919–2009. Studia i materiały*, red. K. Badziak, M. Łapa, Łódź 2009, s. 169–180.

¹⁷ H. Lisiak, *Spółeczeństwo województwa łódzkiego wobec zagrożenia Państwa w roku 1920*, „Zeszyt Naukowy – Wyższa Szkoła Handlu i Usług w Poznaniu” 2012, nr 24, s. 129–143.

¹⁸ Mowa w tym miejscu o następujących artykułach: M. Hubka, J. Jażdż, *Źródła do wojny polsko-rosyjskiej (1919–1921) na terenie Piotrkowa w zasobie Archiwum Państwowego w Piotrkowie Trybunalskim*, „Badania nad Dziejami Regionu Piotrkowskiego” (dalej: BDRP) 2008, z. 7, s. 191–204; M. Hubka, *Źródła do wojny polsko-rosyjskiej 1919–1921 w zasobie Archiwum Państwowego w Piotrkowie Trybunalskim i Oddziale w Tomaszowie Mazowieckim*, [w:] *W cieniu „czerwonej zarazy”...*, s. 63–85; P. Baranowski, M. Broniarczyk, *Piotrków w okresie wojny polsko-rosyjskiej (1919–1921)*, BDRP, 2010, z. 8, s. 8–29; M. Hubka, *Piotrków i piotrkowianie wobec wyzwań Niepodległości*, [w:] *Polski Niepodległej regionu korzenie*, red. J. Bonarek, J. Budziński, Piotrków Trybunalski 2017, s. 81–91.

¹⁹ M. Hubka, *Obywatelski Komitet Obrony Państwa w Radomsku. Zarys problemu*, [w:] *Polski Niepodległej regionu korzenie...*, s. 111–118.

²⁰ M. Hubka, *Wielkie wyzwanie Niepodległości. Wojna polsko-rosyjska 1919–1921 – wymiar regionalny na przykładzie Tomaszowa Mazowieckiego (wybrane przykłady)*, [w:] *Karty*

grafii regionalnej szczególnego znaczenia dla historyków nabierają źródła publikowane – zarówno wydawane przed 1939 r. wydawnictwa okolicznościowe²¹, jak i współczesne edycje źródeł archiwalnych²². Podsumowując niniejszą skromną próbę dokonania przeglądu historiografii polskiej dotyczącej podjętego tematu, warto podkreślić, że na gruncie regionalnym stanowi on nadal nie do końca zagospodarowany i wielce perspektywiczny obszar badań²³.

Przywołani w tytule niniejszego artykułu „łodzianie” to ogólna nazwa mieszkańców nie tylko wojewódzkiego miasta Łódź, ale również ogólnie ziem powstałego w 1919 r. województwa łódzkiego²⁴. Przeglądając się polskiemu wysiłkowi wojennemu w pierwszych latach niepodległości, należy jednoznacznie podkreślić, że jedną z najważniejszych okoliczności mających wpływ na tworzenie oddziałów WP, a następnie zasilanie ich podczas walk na froncie były właśnie zagadnienia typowo administracyjne. Po pierwsze, administracja cywilna (rządowa i samorządowa) i administracja wojskowa (centralne i terytorialne władze wojskowe) rozwijały się niezależnie od siebie, a tereny, na których sprawowały one swe kompetencje nie pokrywały się ze sobą w sposób ścisły. Na pozór nie jest to nic nadzwyczajnego, jednak szczególnie w latach 1919–1920 zmienna sytuacja administracyjna okazała się znaczącym utrudnieniem dla realizacji np. akcji poboru wojskowego czy zasilania materiałowego polskiej armii. Trudności te widoczne były

z dziejów Tomaszowa Mazowieckiego. W 100. rocznicę odzyskania niepodległości przez Polskę oraz 230-lecia powstania miasta, red. A. Wróbel, D. Warzocha, Tomaszów Mazowiecki 2018, s. 183–197.

²¹ *Obrona Państwa w 1920 roku. Księga sprawozdawczo-pamiątkowa Generalnego Inspektora Armii Ochotniczej i Obywatelskich Komitetów Obrony Państwa*, red. W. Ścibor-Rylski, Warszawa 1923; *Dziesięciolecie intendentury Polskiej Siły Zbrojnej 1918–1928*, red. K. Rudolf, Warszawa 1929.

²² M.in. *O niepodległą i granice*, t. 2, *Raporty i komunikaty naczelnych władz wojskowych o sytuacji wewnętrznej Polski 1919–1920*, oprac. M. Jabłonowski, P. Stawecki, T. Wawrzyński, Warszawa–Pułtusk 2000.

²³ Obecnie przygotowywana do druku jest książka ukazująca w szerokim zakresie problematykę związaną z wojną polsko-rosyjską 1919–1921 w Piotrkowie Trybunalskim i w ówczesnym powiecie piotrkowskim – M. Hubka, *Spółeczeństwo powiatu piotrkowskiego wobec wojny polsko-rosyjskiej 1919–1921* [planowany druk – 2020 r.].

²⁴ Więcej zob.: J. Dylík, *Województwo ze stolicą bez antenatów. Geografia historyczna województwa łódzkiego*, Łódź 1971; K. Badziak, J. Baranowski, K. Polit, *Powstanie i główne kierunki aktywności administracji województwa łódzkiego w okresie międzywojennym*, [w:] *Województwo Łódzkie 1919–2009...*, s. 85–103; K. Badziak, *Województwo jako jednostka podziału administracyjnego i władza administracyjna II stopnia w okresie międzywojennym*, [w:] *Województwo Łódzkie 1919–2009...*, s. 61–85; M. Bandurka, *Zmiany administracyjne i terytorialne ziem województwa łódzkiego w XIX i XX wieku*, wyd. II uzupełnione, Łódź 1995.

szczególnie na poziomie regionalnym – w terenie, którego mieszkańcy obarczeni byli koniecznością realizacji wszelkich dekretów, ustaw i rozporządzeń dotyczących bezpieczeństwa państwa, jego obronności i prowadzenia wojny. Po listopadzie 1918 r., do czasu powołania administracji szczebla wojewódzkiego, władze powiatowe podlegały bezpośrednio ministerialnym. Powodowało to m.in. problemy kompetencyjne, załatwiania przez administrację I instancji (powiatową) spraw zleconych przez inne resorty niż Ministerstwo Spraw Wewnętrznych oraz rozrost administracji specjalnej²⁵. Wprowadzony ustawą z 2 sierpnia 1919 r.²⁶ trójstopniowy podział terytorialny (tj. województwa, powiaty, miasta/gminy), ustanowił na terenach kontrolowanych przez władze polskie pierwszych pięć województw, w tym województwo łódzkie²⁷. W ustawie tej określono, że do zakresu działania wojewody należały wszelkie sprawy administracji państwowej, z wyjątkiem spraw przekazanych administracji wojskowej, sądowej, skarbowej, szkolnej, kolejowej i pocztowo-telegraficznej oraz urzędów ziemskich. Ulokowanie siedziby województwa w Łodzi spowodowało niezadowolenie ze strony byłych miast gubernialnych, posiadających aspiracje administracyjne wynikające z tradycji historycznych – Kalisza i Piotrkowa²⁸. W skład województwa łódzkiego weszło 13 powiatów oraz miasto Łódź²⁹. W okresie wojny polsko-rosyjskiej 1919–1921 urząd wojewody łódzkiego sprawował Antoni Kamieński (do 1 marca 1922 r.)³⁰. Okres poprzedzający powołanie władz

²⁵ A. Ajnenkiel, *Administracja w Polsce. Zarys historyczny*, Warszawa 1977, s. 54; A. Tarnowska, *Z dziejów unifikacji administracji II Rzeczypospolitej. Rola przepisów pruskich*, Toruń 2011, s. 37–38.

²⁶ *Ustawa tymczasowa z dnia 2 sierpnia 1919 r. o organizacji władz administracyjnych II instancji*, „Dziennik Praw Państwa Polskiego” 1919, nr 65, poz. 395.

²⁷ R. Hausner, *Pierwsze dwudziestolecie administracji spraw wewnętrznych*, Warszawa 1939, s. 56. Były to województwa: warszawskie, kieleckie, łódzkie, lubelskie i białostockie.

²⁸ M. Bandurka, *Zmiany administracyjne i terytorialne ziem województwa łódzkiego...*, s. 78–79; K. Badziak, J. Baranowski, K. Polit, *Powstanie i główne kierunki...*, s. 85–86. Jednym z głównych argumentów przemawiających na korzyść Piotrkowa jako stolicy województwa, był fakt posiadania zaplecza lokalowego, pozostałego m.in. po władzach gubernialnych, zdolnego pomieścić władze wojewódzkie – co kontrastowało z fatalną pod tym względem sytuacją w Łodzi. Kalisz z kolei, aspirując do rangi stolicy nowo formowanego województwa, upatrywał w tym m.in. szansy sprawniejszego podnoszenia się ze zniszczeń i strat wojennych z okresu I wojny światowej.

²⁹ M. Bandurka, *Rozwój terytorialny ziem województwa łódzkiego w okresie 1918–1993*, „Rocznik Łódzki” 1994, t. 41, s. 15. Do kolejnych zmian terytorialnych w okresie międzywojennym doszło dopiero w 1939 r.

³⁰ Następnie pełnił funkcję ministra spraw wewnętrznych w gabinetach Antoniego Ponińskiego, Artura Śliwińskiego i Juliana Nowaka. Po odejściu z MSW z dniem 11 grudnia 1922 r., starał się bezskutecznie powrócić na urząd wojewody łódzkiego. Zob. K. Badziak, J. Baranowski, K. Polit, *Powstanie i główne kierunki...*, s. 96.

szczebla wojewódzkiego cechował się płynnością granic administracyjnych i kompetencji urzędów, wynikających w dużej mierze z usuwania wpływu, jaki wywarły na nie niemieckie i austrowęgierskie władze okupacyjne z lat I wojny światowej. Proces ten spowodował – możliwe, że z powodów błędów administracyjnych, niestaranności urzędniczej czy wspomnianych problemów z kompetencyjnością – rozbieżności w danych (np. w zakresie faktycznej liczby gmin w powiecie), jakimi dysponowały władze warszawskie oraz tymi, jakie posiadały władze trenowe. Miało to realne znaczenie podczas określania poziomu świadczeń materiałowych ludności dla danego terenu³¹.

Na obszarze utworzonego w sierpniu 1919 r. województwa łódzkiego zamieszkiwało według danych zaczerpniętych ze spisu powszechnego z 1921 r. nieco ponad 2,25 mln osób, z czego samo wojewódzkie Łódź liczyło ponad 450 tys. mieszkańców. Spośród trzynastu powiatów do najludniejszych należały kolejno – piotrkowski (197 tys.), wieluński (181 tys.) i kaliski (180 tys.). Na tle całości populacji województwa – około 0,83 mln stanowili mieszkańcy miast, łódzką zaś wieś reprezentowało około 1,41 mln osób. Pod względem płci na terenie województwa zamieszkiwało nieco ponad 1 mln mężczyzn oraz 1,18 mln. kobiet³². Rzecz jasna przy całej niedoskonałości spisu z 1921 r. oraz uwzględnienia ruchu naturalnego i migracji ludności dane te mają jedynie charakter orientacyjny, choć ilustrują niewątpliwie kwestie demografii omawianego terenu. Ma to szczególne znaczenie zarówno w kontekście poboru do oddziałów wojskowych, jak i ich zaopatrzenia.

Przechodząc do naszkicowania sytuacji panującej w przypadku terenowych władz wojskowych, należy pamiętać o zaznaczonej wcześniej rozbieżności terytorialnej między administracją wojskową i cywilną. Początkowo, w dniu 30 października 1918 r., tereny administrowane przez Radę Regencyjną zostały podzielone na piętnaście Okręgów Wojskowych, wśród których były m.in. OW nr VI Piotrków Trybunalski, OW nr VIII Łódź, OW nr IX Kalisz, OW nr X Łowicz i OW nr XI Włocławek. Pierwszym ponadregionalnym szczeblem administracji wojskowej były powołane 30 października 1918 r. trzy Inspektoraty Lokalne – nr I w Warszawie, nr II w Kielcach oraz nr III w Lublinie. Z dniem 10 listopada 1918 r. powołano do życia kolejny Inspektorat Lokalny – nr IV w Piotrkowie Trybunalskim, którego zwierzchnikiem

³¹ Problem taki szczególnie wyraźnie wystąpił w przypadku powiatu piotrkowskiego, w którym świadczenie materiałowe obliczono na 28 gmin (powiat z czasów austrowęgierskiej okupacji 1914–1918), zamiast faktycznie na 22 gminy. Archiwum Państwowe w Piotrkowie Trybunalskim (dalej: APPT), *Wydział Powiatowy w Piotrkowie*, zespół nr 2, sygn. 132, bp.

³² Więcej zob. *Pierwszy powszechny spis Rzeczypospolitej Polskiej z dn. 30 września 1921 roku. Województwo Łódzkie*, „Statystyka Polski” [Warszawa] 1928, t. 16, s. 3 (Tabela – przegląd ogólny).

został gen. Tadeusz Wiktor. Ostatecznie jednak zrezygnowano z tak przyjętych struktur, wprowadzając 17 listopada 1918 r. w miejsce formujących się inspektoratów nowe twory administracyjne – Okręgi Generalne. Na terenie przyszłego województwa łódzkiego w końcu 1918 r. funkcjonowały okręgi wojskowe należące do dwóch OG – nr III w Kielcach i nr IV w Łodzi. Okręgi te funkcjonowały (z pewnymi zmianami strukturalnymi) do końca wojny polsko-rosyjskiej, a w 1921 r. kres ich funkcjonowaniu przyniosła reforma terenowych władz wojskowych wprowadzająca Okręgi Korpusów³³.

Zmienność kolei wojny polsko-rosyjskiej 1919–1921 r. zarysowała się silnie latem 1920 r., kiedy to wycofujące się pod naporem Robotniczo-Chłopskiej Armii Czerwonej oddziały WP potrzebowały pilnego wsparcia i uzupełnienia. W obliczu narastającego niebezpieczeństwa zarówno władze centralne w Warszawie, jak i ich reprezentacja terenowa musiały podjąć trud konsolidacji wysiłku w celu powstrzymania prączy ku Wiśle wojsk nieprzyjaciela. Ustawą z dnia 1 lipca 1920 r. utworzona została Rada Obrony Państwa. Powołanie jej było odpowiedzią na pogarszającą się sytuację na froncie, a także na wynikający z tego kryzys polityczny państwa. W związku z tym powołano więc tymczasowy organ dysponujący pełnią władzy ustawodawczej i wykonawczej w zakresie wszelkich spraw związanych z prowadzeniem wojny i zawarciem pokoju. W skład Rady Obrony Państwa weszli: Naczelnik Państwa (przewodniczący), a także marszałek sejmu, dziesięciu posłów wybranych przez sejm, premier (zastępca przewodniczącego), oraz po trzech przedstawicieli rządu i wojska. Parlamentarzyści reprezentowali wszystkie kluby i koła poselskie. Oprócz dziesięciu swoich przedstawicieli, sejm powołał również ich zastępców. Rząd reprezentowali przedstawiciele resortów spraw zagranicznych, kolei żelaznych oraz aprowizacji. Stronę wojskową reprezentować mieli wskazani każdorazowo przez Naczelnego Wodza oficerowie³⁴. Powołanie i funkcjonowanie Rady Obrony Państwa, odbywające się w sytuacji dla Polski ze wszech miar kryzysowej, pociągnęło za sobą szeroką dyskusję w łonie klubów poselskich, których stosunek do prowadzonej wojny nie był jednolity. Również niedoprecyzowana organizacja omawianej Rady wywoływała nierzadko spory kompetencyjne. W obliczu trudnej sytuacji Rada Obrony Państwa przystąpiła do wydawania

³³ Więcej informacji na temat skomplikowanych przemian natury administracyjnej w tym zakresie odnaleźć można w przywoływanych już monografiach autorstwa Witolda Jarno – por. przyp. 18.

³⁴ Najczęściej byli to generałowie: S. Szeptycki, J. Leśniewski, T. Rozwadowski oraz Stanisław i Józef Hallerowie; por. J. Szczepański, *Spółeczeństwo Polski w...*, s. 173; P.K. Marszałek, *Najwyższe władze wojskowe w systemie ustrojowym II Rzeczypospolitej*, Wrocław 2011, s. 154; tenże, *Rada Obrony Państwa z 1920 r. Studium prawnohistoryczne*, Wrocław 1995.

własnych aktów prawnych, mających na celu intensyfikację wysiłku wojennego społeczeństwa w kluczowym okresie wojny. Swym rozporządzeniem z dnia 15 lipca 1920 r. potwierdziła prawo wojska do dokonywania bezpośrednich rekwizycji w przypadku nagłych potrzeb sił zbrojnych (z zastrzeżeniem jedynie konsultacji z właściwym dla danej sprawy resortem)³⁵. W myśl kolejnych aktów prawnych Rady Obrony Państwa, władze wojskowe zyskiwały coraz szersze uprawnienia w zakresie zarządzania materiałowego na terenach zagrożonych bezpośrednimi działaniami wroga, a w ślad za zapotrzebowaniem armii podążały kolejne rozporządzenia w kwestiach szczegółowych świadczeń wojennych społeczeństwa³⁶. Spośród nich warto zwrócić uwagę zwłaszcza na rozporządzenie wydane przez Radę Obrony Państwa 25 sierpnia 1920 r. o jednorazowej daninie na potrzeby wojska³⁷.

Jego ogłoszenie – podobnie jak w pozostałych przypadkach – było wyrazem pilnych potrzeb i problemów zaopatrzeniowych wojska w przełomowych tygodniach wojny. Pod względem rozmiarów oczekiwanych świadczeń okazało się ono również najbardziej dotkliwe dla społeczeństwa, które już od wielu miesięcy świadczyło najróżniejsze posługi na rzecz obronności. Przy wskazanych wcześniej czynnikach ekonomicznych i gospodarczych nie było możliwe regenerowanie zasobów w sposób pozwalający na wypełnienie kolejnych zobowiązań. Niemniej na mocy omawianego rozporządzenia nałożono na ludność daninę opiewającą na 300 tys. par butów z cholewami, tyleż samo par spodni wełnianych oraz 600 tys. kompletów bielizny (rozumianych jednostkowo jako: koszula, para kalesonów, pary skarpet/onuc), a także 300 tys. koców wełnianych lub ciepłych kołder. Dostawą kontyngentu obarczono samorządy gminne i miejskie, zobligowane do realizacji daniny w przeciągu dwudziestu dni od ogłoszenia rozporządzenia. Samorządy obciążono również całą procedurą oraz jej kosztami. Poza tym dotyczyła ona terytorialnie rzecz jasna jedynie ziem wolnych od sił nieprzyjaciela. Już dwa dni później, tj. 27 sierpnia 1920 r., wydano szczegółowe rozporządzenie wykonawcze do omawianego aktu prawnego³⁸. Zawierało ono w formie załącznika również rozbudowaną instrukcję dla komisji realizujących daninę. W zasadniczej części rozporządzenia wykonawczego określono zaś podział poszczególnych części daniny pomiędzy konkretne terytoria państwa.

³⁵ *Rozporządzenie Rady Obrony Państwa z dnia 15 lipca 1920 r. o wydaniu bezpośrednich nakazów rekwizycyjnych przez władze wojskowej*, DzU, 1920, nr 62, poz. 407.

³⁶ Zob. A. Podolska-Meducka, *System świadczeń wojennych w Polsce 1918–1921...*, s. 134–135.

³⁷ *Rozporządzenie Rady Obrony Państwa z dnia 25 sierpnia 1920 r. o jednorazowej daninie na potrzeby wojska*, DzU, 1920, nr 86, poz. 570.

³⁸ *Rozporządzenie wykonawcze do rozporządzenia Rady Obrony Państwa z dnia 25 sierpnia 1920 r. o jednorazowej daninie na potrzeby wojska*, DzU, 1920, nr 86, poz. 571.

Interesujące nas w tym przypadku województwo łódzkie zobligowane zostało do dostarczenia: 48 tys. par butów z cholewami (lub 96 tys. par trzewików), 48 tys. par spodni wełnianych (lub 96 tys. par spodni bawełnianych grubych), 96 tys. kompletów bielizny oraz 48 tys. koców wełnianych (lub kołder). Wymiar ten ustępował co prawda ilością kontyngentowi nałożonemu na ziemie dawnego zaboru austriackiego, jednak w kontekście ziem byłego Królestwa Polskiego był największy. Ostatecznie realizacja tak szeroko zakrojonego planu daniny zakończyła się niepowodzeniem. Już sam termin jej wykonania przeciągnął się na wiele miesięcy zamiast określonych w rozporządzeniu dwudziestu dni.

Dopełnieniem rozważań na temat przebiegu realizacji daniny na potrzeby wojska na terenie ówczesnego województwa łódzkiego jest analiza sprawozdania opublikowanego na łamach „Dziennika Urzędowego Województwa Łódzkiego” w marcu 1922 r.³⁹ W materiale tym podkreślono, że w wyniku przeprowadzonych w sierpniu 1920 r. konsultacji, władze wojewódzkie zdecydowały się zamiast daniny rzeczowej zorganizować zbiórkę pieniężną z zamiarem zakupu określonych przez Radę Obrony Państwa środków rzeczowych. Ogólny wkład finansowy województwa określono w sierpniu 1920 r. na poziomie 151,35 mln mk. W przypadku obciążeń miast wydzielonych, po wojewódzkiej Łodzi największe obciążenie dotyczyło Piotrkowa i Pabianic. Nie wszystkie samorządy na terenie województwa wywiązały się w równym stopniu ze wspomnianej daniny, w przytoczonym zaś sprawozdaniu na liście dłużników zostały ujęte np. powiat radomszczański czy miasta Pabianice i Tomaszów Mazowiecki⁴⁰.

W przełomowym momencie wojny, w połowie 1920 r., na terenie kraju można było zaobserwować samorządne organizowanie się lokalnych komitetów obrony państwa lub komitetów obrony narodowej. Zadanie ogniskowania ich wysiłków przypadło powołanemu w dniu 7 lipca 1920 r. w Warszawie Obywatelskiemu Komitetowi Wykonawczemu Obrony Państwa, z gen. broni Józefem Hallerem jako prezesem⁴¹. Inicjatywa Sejmu Ustawodawczego oraz 216 organizacji społecznych zaowocowała w dniu następnym decyzją gen. J. Hallera o mianowaniu pełnomocników dzielnicowych, wojewódzkich, powiatowych i miejskich (w miastach liczących ponad 50 tys. mieszkańców). Samorządnie zawiązujące się komitety powstawały również na szczeblu gminnym. Miały one dzięki działalności wspomnianych pełnomocników posiadać łączność z wyższymi instancjami. Chęć animacji

³⁹ „Dziennik Urzędowy Województwa Łódzkiego” 1922, R. 3, nr 12, z 24 III 1922 r.

⁴⁰ Tamże, s. 6.

⁴¹ Zob. J. Szczepański, *Spółeczeństwo Polski w walce z najazdem...*, s. 190 i nast.; P.K. Marzałek, *Rada Obrony Państwa z 1920 r. Studium prawnohistoryczne*, Wrocław 1995, s. 161 i nast.

do działania jak najszerzych kręgów społecznych widoczna była zarówno w odezwie Naczelnego Wodza z 3 lipca 1920 r. pt. *Ojczyzna w potrzebie*, jak również w odezwie z 6 lipca wystosowanej przez posłów chłopskich pod przewodnictwem Wincentego Witosa – pt. *Ludu polski*. Także polska hierarchia kościelna wsparła ideologicznie wspólną sprawę, wydając list pasterski podpisany m.in. przez prymasa kard. Edmunda Dalbora oraz list biskupów polskich skierowany za pośrednictwem papieża Benedykta XV do episkopatu światowego. Te, jak również szereg innych odezw i aktów wezwania do wspólnego działania społeczeństwa miały istotny wpływ na konsolidację społeczną w kluczowych tygodniach kampanii 1920 r.⁴²

W dniu 10 lipca 1920 r. w gmachu Urzędu Wojewódzkiego w Łodzi odbyło się spotkanie licznego grona przedstawicieli władz wojskowych, urzędów państwowych i samorządowych, partii politycznych oraz stowarzyszeń społecznych i związków zawodowych. Inicjatorem spotkania był wojewoda Antoni Kamieński. Początkowo dla zawiązującej się organizacji przyjęto nazwę Wojewódzki Komitet Obrony Narodowej, jednak dostosowując ją do ogólnopaństwowego modelu ostatecznie pozostano przy Obywatelskim Komitecie Wykonawczym Obrony Państwa na województwo Łódzkie. Przewodniczącym i zarazem pełnomocnikiem komitetu na województwo został A. Kamieński. W pracach komitetu wzięły udział niemal wszystkie organizacje społeczne i partie polityczne. Wielkim wyjątkiem okazała się postawa Polskiej Partii Socjalistycznej, której przedstawiciel – Jan Klimaszewski – złożył w dniu 22 lipca 1920 r. rezygnację z mandatu członka. Tłumaczył on swe postępowanie aktualną linią partii, prowadzącej akcję agitacyjną i werbunkową we własnym zakresie⁴³. W grudniu 1920 r. szeregi komitetu opuścił kolejny jego członek – przedstawiciel Narodowej Partii Robotniczej, Kazimierz Sadoczyński. Również Rada Miejska Łodzi, zdominowana przez Polską Partię Socjalistyczną, odmawiała realizacji wezwań kierowanych przez komitet, czego przykładem było uchwalenie podatku nie na obronę państwa, lecz potrzeby miasta związane z wojną. Dopiero w obliczu walk na przedpolach Warszawy łódzcy socjaliści zdecydowali się odstąpić 1/3 sumy pozyskanej z podatku na potrzeby obronności⁴⁴. Na terenie powiatu łódzkiego, w gminie Czarnocin nie powołano pełnomocnika w wyniku akcji agitacyjnej posła Błażeja Stolarskiego (Polskie Stronnictwo Ludowe

⁴² Szerzej na temat przywołanych materiałów: M.B. Markowski, *Spółeczeństwo województwa kieleckiego...*, s. 54–59; tenże, *Polskie duchowieństwo rzymskokatolickie wobec wojny z Rosją bolszewicką w latach 1919–1920*, [w:] *Duchowieństwo polskie w latach niepodległości 1918–1939 i w okresie II wojny światowej*, red. J. Gapys i M.B. Markowski, Kielce 2006, s. 23–40.

⁴³ *Obrona Państwa w 1920 roku...*, s. 304.

⁴⁴ J. Szczepański, *Spółeczeństwo Polski w walce z najazdem bolszewickim...*, s. 194–195.

„Wyzwolenie”)⁴⁵. Pomimo wskazanych przypadków politycznych animozji i upolitycznienia nagłej potrzeby obrony państwa, ostatecznie na terenie województwa udało się skonstruować sprawnie i efektywnie działający organizm, w postaci sieci komitetów różnego szczebla. Remedium na pojawiające się problemy okazało się powoływanie w skład komitetów przedstawicieli lokalnych elit różnej proveniencji, cechujących się nieposzlakowaną opinią i mogących swym autorytetem wesprzeć sprawę.

W skład Ogólnopolskiego Komitetu Wykonawczego Obrony Państwa na województwo łódzkie, obok wojewody A. Kamieńskiego, weszli także: ks. prałat Wincenty Tymieniecki (wiceprzewodniczący i pełnomocnik wspomnianego komitetu na miasto Łódź), adwokat Tomasz Stożkowski (sekretarz), notariusz Kazimierz Rossman (skarbnik), a także członkowie: Leon Chwalbiński, Wiktor Groszkowski, Aleksy Rzewski (prezydent Łodzi), Kazimierz Sadoczyński i Józef Wolczyński. Oprócz sekretariatu obsługującego pracę Ogólnopolskiego Komitetu Wykonawczego Obrony Państwa, wyłoniono w nim cztery podstawowe sekcje: 1 – Finansową, 2 – Gospodarczą, 3 – Informacyjną i 4 – Opieki nad inwalidami i rodzinami żołnierzy. Nie utworzono sekcji odpowiadającej bezpośrednio za agitację patriotyczną, ponieważ zadanie to realizowały łódzkie władze wojskowe – Dowództwo OGŁ (które wspierane było przez komitet i ściśle z nim współpracowało)⁴⁶.

Głównym zadaniem Ogólnopolskiego Komitetu Wykonawczego Obrony Państwa na województwo łódzkie było kierownictwo i koordynowanie działalności podległych komitetów niższego szczebla. W tym też celu komitet wojewódzki pozostawał w ciągłej łączności ze swymi miejskimi i powiatowymi odpowiednikami, rozsyłając im swe okólniki i pozyskując sprawozdania z realizowanych przedsięwzięć. Prowadzono również cykliczne (w sumie było ich siedem) wspólne posiedzenia, na których obecnych bywało od kilkunastu do kilkudziesięciu osób (wraz z m.in. przedstawicielami wojska i administracji cywilnej), a w jednym z nich udział wzięli starostowie i prezydenci miast wydzielonych). Efektem dobrze zorganizowanej współpracy pomiędzy komitetami łódzkimi był m.in. sprawny przepływ materiałów wspomagających zaopatrzenie łódzkich szpitali –

Na zasadzie odnośnej uchwały pełnomocników Komitety powiatowe, zwłaszcza położone bliżej Łodzi, przysyłały do Komitetu wojewódzkiego pozostałe po zaspokojeniu miejscowych potrzeb ofiary w naturaliach, przeważnie produkty żywnościowe i pościel, które sekcja gospodarcza Komitetu

⁴⁵ Mieszkańcy tej gminy, jak również gminy Nowosolna, odmówili opodatkowania na cele obrony kraju; tamże, s. 194.

⁴⁶ *Obrona Państwa w 1920 roku...*, s. 304–305.

dzieliła między miejscowe szpitale. Akcja ta była bardzo pożądana, gdyż w szpitalach łódzkich w pierwszych dniach sierpnia wobec zwiększonych transportów rannych dawał się odczuwać duży brak pościeli, szczególnie poduszek⁴⁷.

Spośród przedsięwzięć realizowanych bezpośrednio przez wspomniany komitet, na obszarze województwa łódzkiego wyszczególnić można również: zbiórkę kruszców na Skarb Narodowy, a także zbiórkę odzieży dla żołnierzy walczących na froncie (listopad 1920 r.) czy też organizację funduszy na potrzeby wsparcia Towarzystwa Opieki nad Inwalidami, akcję pomocy dla Wilna oraz na rzecz plebiscytu na Górnym Śląsku. Kres działalności komitetu wyznacza data 28 stycznia 1922 r., kiedy to został on rozwiązany.

Na terenie województwa łódzkiego powstały liczne komitety szczebla powiatowego i miejskiego – których skład osobowy odpowiadał środowisku lokalnych elit, struktura zaś (tj. podział na sekcje) mimo lokalnego zróżnicowania nawiązywała często w zadaniach i nazewnictwie sekcji do wzorca, jakim był Ogólnopolski Komitet Wykonawczy Obrony Państwa. Już 7 lipca 1920 r., jako jeden z pierwszych w Polsce, powstał Komitet Obrony Państwa w Tomaszowie Mazowieckim.

Prace Komitetu w pierwszym rządzie skierowano w kierunku propagandy i agitacji wśród ludności w sprawie stworzenia armii ochotniczej, mającej bronić kraju przed wrogiem. Liczne wiece agitacyjne, urządzone przez Komitet Obrony Państwa w Tomaszowie i okolicy, częścią w powiecie Brzezińskim i Rawskim, podniosły ducha ogółu, skupiły często rozbieżne grupy polityczne około myśli obrony Rzeczypospolitej. Wyrazem tego skupienia i skonsolidowania się myśli polityczno-narodowej mieszkańców Tomaszowa i okolic była wielka ilość dążących pod broń na zew Rady Obrony Państwa ochotników, oraz wydatna ofiarność pieniężna dająca Komitetowi możliwość wspierania żołnierzy-ochotników⁴⁸.

Dnia 9 lipca 1920 r. zorganizował się Obywatelski Komitet Obrony Państwa na powiat łęczycki, powstały pierwotnie jako Łęczycki Powiatowy Komitet Obrony Narodowej, w sile 55 członków⁴⁹. Również tego dnia powstał OKOP na powiat wieluński. Do grona najdłużej działających komitetów na terenie województwa łódzkiego należał bez wątpienia OKOP w Sieradzu, który powołany został przez Zdzisława Stefańskiego – starostę sieradzkiego w dniu 12 lipca 1920 r., choć pierwsze przesłanki do powstania sieradzkiego komitetu pojawiły się już 8 lipca wraz z organizacją miejską skupioną

⁴⁷ Tamże, s. 313.

⁴⁸ Tamże, s. 348.

⁴⁹ Tamże, s. 329.

wokół ks. Włodzimierza Mikołajewskiego. OKOP na powiat sieradzki prowadził rozbudowaną działalność organizując ponad 30 wieców, a szczególnie angażując się w pomoc materialną i moralną dla żołnierzy⁵⁰. Tego samego dnia, tj. 12 lipca, powstał również OKOP na powiat turecki.

Dnia 14 lipca 1920 r., podczas wiecu w kolskiej sali teatralnej, uformował się OKOP w mieście Koło⁵¹. Wynikiem działalności komitetu było przeprowadzenie sprawnej akcji agitacyjnej, dzięki czemu przyczyniono się do werbunku około 400 ochotników do wojska, a także pozyskanie środków finansowych na działalność. Również 14 lipca ostatecznie zawiązał się OKOP w Koninie (choć pierwsze inicjatywy w tym zakresie pojawiły się już tydzień wcześniej). Na tle innych komitetów wyróżniał się on wyłonieniem Sekcji Konnej, która zajęła się pozyskiwaniem koni dla WP, dzięki czemu zdobyto 381 koni⁵².

Dnia 15 lipca powstał OKOP na powiat piotrkowski. Szczególne szeroki zakres działania miała jego Sekcja Bezpieczeństwa Publicznego⁵³. Przede wszystkim zorganizowała ona Straż Bezpieczeństwa operującą wzdłuż linii kolejowej (tj. Drogi Żelaznej Warszawsko-Wiedeńskiej) w granicach powiatu piotrkowskiego. Formacja ta otrzymała nazwę: Straż Bezpieczeństwa – Oddział Kolejowy. Ponadto sekcja zorganizowała oddział stu czterdziestu ludzi (głównie spośród członków organizacji młodzieżowych) do pełnienia służby wartowniczej w zastępstwie wojska, działając rzecz jasna pod komendą lokalnych władz wojskowych. Wartownicy ci pełnili służbę w czasowym wymiarze jednej doby, w systemie zmian co trzy dni. Ponadto, począwszy od dnia 13 sierpnia, na wezwanie OKOP mężczyźni w przedziałach wiekowych 25–30 oraz 36–40 lat brali udział w ćwiczeniach wojskowych (w godzinach 17–20) pod kierunkiem oficerów i podoficerów⁵⁴. O ile ludność polska entuzjastycznie wywiązywała się z tego obowiązku, to przedstawiciele mniejszości żydowskiej wykazywali mniejsze zainteresowanie ćwiczeniami⁵⁵. Oddziałom biorącym udział w ćwiczeniach nadano nazwę: Straż Obywatelska – Rezerwa. Straż ta istniała w siedemnastu gminach powiatu (50–200

⁵⁰ Tamże, s. 338–344.

⁵¹ Tamże, s. 318–319.

⁵² Tamże, s. 325.

⁵³ Tamże, s. 336.

⁵⁴ Prowadzenie tego typu ćwiczeń piotrkowski OKOP uzasadniał koniecznością „[...] przygotowania szeregów zdolnych do pełnienia pomocniczej służby wojskowej [...]”. Miejscem ćwiczeń w Piotrkowie były błonia przy parku ks. J. Poniatowskiego. Ponadto wezwano sklepy, warsztaty i przedsiębiorstwa handlowe do zmian czasu pracy tak, aby ich pracownicy mieli możliwość wzięcia udziału w ćwiczeniach; APPT, *Zbiór Plakatów i Druków Ulotnych*, zespół nr 190, sygn. 5626.

⁵⁵ *Obrona Państwa 1920 r.*..., s. 336.

ludzi na gminę), biorąc udział w ćwiczeniach na miejscu, pod nadzorem instruktorów własnych lub funkcjonariuszy policji. Każdy gminny oddział miał własnego delegata OKOP – biorącego odpowiedzialność za dobór kadr i pozostającego w stałej łączności z instancją powiatową. Komendantem straży był Filip Herzig – przedstawiciel piotrkowskiego „Sokoła”⁵⁶.

Dnia 16 lipca 1920 r. starosta słupecki dr Z. Gutek zorganizował zebranie szeroko rozumianych elit powiatu, w wyniku czego powstał OKOP na powiat słupecki. Jego działalność wyróżniała organizacja – wspólnie z lokalnym oddziałem Czerwonego Krzyża oraz lokalnymi elitami życia politycznego i kulturalnego – szpitala dla ozdrowieńców (tj. rekonwalescentów) w gmachu pocysterskiego klasztoru w Łądzie na 75 łózek⁵⁷.

W dniu 17 lipca 1920 r. zawiązał się OKOP na powiat Brzeziński. Komitet ten – posiadając swych pełnomocników również na szczeblu gminnym, zorganizował się w pięć sekcji (finansowa, gospodarcza, szpitalna, opieki nad uchodźcami oraz opieki nad inwalidami i rodzinami żołnierzy). Prowadził on dobrze zorganizowaną akcję propagandową poprzez liczne wiece, zebrania gminne i parafialne. Społeczeństwo powiatu brzezińskiego opodatkowało się z własnej inicjatywy, pozyskując w ten sposób znaczne sumy na cele komitetu, który w rozliczeniu finansowym wykazał wpływy na poziomie nieco ponad 17,4 mln marek polskich (z których oprócz podstawowych zadań sfinansowano również przedsięwzięcia takie, jak organizacja święconego dla żołnierzy czy prace nad utrzymaniem cmentarzy wojennych)⁵⁸. OKOP na powiat łódzki⁵⁹ powstał 17 lipca 1920 r. W dniu 27 lipca powstał OKOP na miasto Kalisz i powiat kaliski⁶⁰. Ten ostatni w przedłożonym sprawozdaniu wykazał organizację ośmiu wieców i dwóch pochodów, a także akcję agitacyjną; przyczyniono się dzięki temu do zwerbowania 800 ochotników.

Również w lipcu 1920 r. powstał OKOP w Radomsku⁶¹. Gromadzenie i zarządzanie funduszami organizacji leżało w kompetencji Sekcji Finansowej OKOP. Zanotowała ona szereg większych i mniejszych datków, które – na wieść o palących potrzebach państwa – złożyły Związek Ziemian i Koło Ziemianek. Pozyskana gotówka posłużyła pracom realizowanym przez pozostałe sekcje. Sekcja Zaopatrzenia Żołnierza – co warto zaznaczyć składająca się głównie z kobiet – poświęciła swój wysiłek pracy na rzecz 26. pp i ochotników z terenów powiatu radomszczańskiego. Wspomniany pułk,

⁵⁶ Tamże.

⁵⁷ Tamże, s. 346.

⁵⁸ Tamże, s. 314.

⁵⁹ Tamże, s. 333.

⁶⁰ Tamże, s. 316.

⁶¹ M. Hubka, *Obywatelski Komitet Obrony Państwa w Radomsku...*, s. 111–118.

formowany uprzednio jako Piotrkowski Pułk Okręgowy, swe koszary miał w Piotrkowie Trybunalskim, lecz Batalion Zapasowy 26. pp został ostatecznie ulokowany w Radomsku. Z tego też powodu to właśnie w jego szeregach walczyli radomszczanie zmobilizowani do wojska w ramach poboru kolejnych roczników. Radomszczańskie społeczniczki, dzięki swej drobiazgowej i pełnej poświęcenia pracy, zaopatrywały żołnierzy w bieliznę i niezbędne drobiazgi wyposażenia osobistego. Zorganizowały one szwalnię oraz gospodę żołnierską na stacji. Podobnie jak działaczki Ligi Kobiet Pogotowia Wojennego w Piotrkowie, członkinie OKOP w Radomsku podjęły cenną inicjatywę wsparcia emocjonalnego (podnoszenia morale) żołnierzy poprzez nawiązywanie i utrzymywanie serdecznych więzów z frontowcami. Wyrażało się to w posyłaniu im okolicznościowych upominków czy też wymianie korespondencji. Kosztem około 500 tys. marek zorganizowano tzw. Gwiazdkę, w wyniku której każdy żołnierz 26. pp otrzymał paczkę zawierającą m.in. artykuły spożywcze, ciepłą bieliznę, szalik, ciepłe skarpety. Podobną akcję podjęto także w związku ze Świątami Wielkanocnymi. Wówczas na upominki wydano 300 tysięcy marek, a do budżetu Wojewódzkiego Komitetu „Święconego” wpłacono 54 tysiące marek.

Dopiero w dniu 11 września 1920 r. zorganizował się OKOP w Łasku, co sprawiło, że nie mógł on mieć większego wpływu na sytuację w kluczowych momentach kampanii 1920 r. Podsumowując tę część rozważań, warto zaznaczyć, że komitety powstałe na terenie województwa łódzkiego, mimo że cechowały się zbliżoną strukturą, dopasowywały swój kształt organizacyjny do lokalnych potrzeb. Społecznicy duży nacisk kładli na pozyskiwanie środków finansowych, które następnie pożytkowano na wsparcie materialne i moralne żołnierzy oraz ich rodzin, promowanie akcji werbunku ochotników oraz szeroko zakrojoną działalność dobroczynną. Działalność tych komitetów w ogólnym wymiarze ukazała mobilizację łódzkich środowisk patriotycznych, które potrafiły szczerze odpowiedzieć na wezwanie Ojczyzny, mimo trudnej sytuacji materialnej w kraju cierpiącym z powodu trudów wojny w zasadzie od roku 1914.

Dopełnieniem tematyki omawianej w niniejszym artykule jest zarys werbunku do Armii Ochotniczej na terenie województwa łódzkiego w 1920 r. Zagadnienie to dzięki badaniom Witolda Jarno zyskało już bogate odzwierciedlenie w historiografii, dlatego tu omówione zostanie tylko na kilku przykładach⁶². Na potrzeby intensyfikacji wysiłku wojennego społeczeństwa, latem 1920 r. odwołano się po raz kolejny do idei zaciągu ochotniczego,

⁶² W. Jarno, *Okręgowy Inspektorat Armii Ochotniczej przy Dowództwie Okręgu Generalnego Łódź w 1920 r.*, „Rocznik Łódzki” 2001, t. 48, s. 83–99; tenże, *Okręg Korpusu Wojska Polskiego...*, s. 77–78.

towarzyszącej nieprzerwanie w omawianym okresie procesowi tworzenia Wojska Polskiego⁶³. W dniu 7 lipca 1920 r., rozkazem ministra spraw wojskowych powołano do życia Generalny Inspektorat Armii Ochotniczej z gen. Józefem Hallerem, jako inspektorem, na czele. Co znamienne, inspektor zyskał prerogatywę wydawania rozkazów dowódcom terenowych struktur administracji wojskowej, po uprzedniej ich konsultacji z MSWojsk.⁶⁴ W zakresie działania Inspektoratu znalazły się: propagowanie idei zaciągu do formowanej armii, a także sprawowanie nadzoru i działalności szkoleniowej w tworzonych jednostkach wojskowych. W zakresie organizacji szczebla terenowego, powołano do życia okręgowe inspektoraty przy dowództwach Okręgów Generalnych. Ogólnie w okresie od 10 lipca do 30 września 1920 r. szeregi WP zasiłowało około 105 tys. ochotników – dzięki czemu można przyjąć, że w kluczowym momencie wojny ochotnicy zwerbowani w tym czasie stanowili 10% stanu osobowego armii. Mimo iż prezentowali oni wielce zróżnicowany poziom ogólnego wyszkolenia, to w krytycznym momencie wojny wnosili cenne morale i zapał, podnosząc na duchu towarzyszy broni wycieńczonych w trakcie wielkiego odwrotu ku Wiśle.

W ogólnej liczbie ochotników z obszaru OGŁ pochodziło 13 391 osób, czyli około 12,6%. W skali kraju był to trzeci wynik, po wysiłku społeczeństwa w OG nr I Warszawa i OG nr VI Lwów. Przyrównując liczbę ochotników do populacji z obszaru OGŁ, stanowili oni jedynie około 0,5% ogółu mieszkańców. Akcję werbunku ochotników na tym terenie prowadził płk Michał Zienkiewicz, pełniący od 15 lipca 1920 r. funkcję dowódcy Okręgowego Inspektoratu Armii Ochotniczej w Łodzi. Spośród ogółu ochotników z omawianego terenu w szeregi WP wcielono odpowiednio: do piechoty – 6857 osób, do kawalerii – 512, do artylerii – 646, do wojsk technicznych – 2297, do wojsk wartowniczych – 1898, do innych formacji – 536, 645 zaś zasiłowało personel kancelaryjny dowództw różnego szczebla. W większości reprezentowali oni sfery inteligencji i ziemiaństwa, rzadziej środowiska robotnicze i chłopskie. Ważny wkład w obronność państwa w omawianym okresie mieli również harcerze, którzy licznie odpowiedzieli na wezwanie mimo młodego wieku. Z ochotników tych utworzono zawiązki ośmiu ochotniczych pułków piechoty: 210. w Łowiczu (96 ludzi), 214. we Włocławku (392), 218. w Koninie (96), 228. w Łodzi (642), 229. w Kaliszu (1092), 230. w Tomaszowie Mazowieckim (96), 231. w Łodzi (2472) oraz 237. w Kutnie (410). Wszystkie one zostały wykorzystane jako uzupełnienia macierzystych jednostek lub

⁶³ A. Przybylski, *Wojna Polski Odrodzonej 1918–1921 r.*, [w:] *Dziesięciolecie odrodzenia polskiej siły zbrojnej 1918–1928*, red. H. Mościcki, W. Dzwonkowskiego, T. Bałaban, Warszawa 1928, s. 287.

⁶⁴ *Rozkaz MSWojsk. o utworzeniu Gen.I.A.O.*, [w:] *Obrona Państwa w 1920 roku...*, s. 6.

jako kompanie alarmowe w obronie dolnej Wisły. Na terenie OGŁ utworzono również jeden ochotniczy pułk jazdy – 203. Pułk Ułanów w Kaliszu (27 oficerów i 716 szeregowych)⁶⁵.

Mając na uwadze wspomniane wcześniej rozbieżności terytorialne między administracją cywilną i wojskową, nie można zapomnieć również choćby o ochotnikach z Radomska i Piotrkowa. Powiaty radomszczański i piotrkowski w administracji cywilnej należące do województwa łódzkiego, pod względem przynależności do terenowych władz wojskowych podlegały Dowództwu OG nr III Kielce⁶⁶. Według przyjętego planu, na podstawie ośrodków zapasowych pułków piechoty, w Radomsku miano zorganizować 226. pp, a w Piotrkowie 202. pp. W obydwu przypadkach werbunek nie przyniósł większych efektów owocując sformowaniem po jednej kompanii z każdego ochotniczego pułku piechoty (tj. po 213 ludzi w każdej). Radomszczańscy ochotnicy oddelegowani do dyspozycji Naczelnego Dowództwa WP zasilili szeregi 25. pp. Inny los spotkał piotrkowski 202. pp, który rozwinięty został z wykorzystaniem ochotników warszawskich.

Dzieje 202. pp są niezwykle skomplikowane. Zgodnie z danymi zestawionymi w księdze sprawozdawczo-pamiętkowej Generalnego Inspektoratu Armii Ochotniczej, z terenu powiatu piotrkowskiego zgłosiło się jedyne 212 szeregowych, którzy wraz z jednym oficerem stworzyli kompanię przekazaną do dyspozycji Naczelnego Dowództwa⁶⁷. Po dołączeniu do niej dwóch kompanii marszowych z macierzystego batalionu zapasowego, zdołano utworzyć I batalion ochotniczego pułku. Jednak z powodu małej liczby ochotników z terenu powiatu, nie było możliwe pełne sformowanie całej jednostki⁶⁸. Na tle liczby wszystkich ochotników z terenu własnego Okręgu Generalnego – 9706 (9,5% ogółu ochotników), podana powyżej liczba piotrkowian prezentowała się niezbyt imponująco. Jak podał Janusz Odziemkowski, oddział ten został skierowany na linię frontu, gdzie dołączyły do niego dalsze elementy pułku, będące m.in. efektami werbunku prowadzonego w Warszawie, Zamościu (batalion ochotniczy, początkowo przydzielony do rezerwowego 109. pp), a także batalion pułku lidzkiego⁶⁹. Warszawskie uzupełnienie, jakie dotarło do jednostki, wiązane było z działalnością stołecznych struktur Polskiej Partii Socjalistycznej, które w wyniku prac Robotniczego Komitetu

⁶⁵ Więcej zob.: W. Jarno, *Okręgowy Inspektorat Armii Ochotniczej przy Dowództwie Okręgu Generalnego Łódź w 1920 r.*, „Rocznik Łódzki” 2001, t. 48, s. 83–99; tenże, *Okręg Korpusu Wojska Polskiego...*, s. 77–78.

⁶⁶ Więcej zob.: W. Jarno, *Okręg Generalny Wojska Polskiego nr III...*

⁶⁷ *Obrona Państwa w 1920 roku...*, s. 43.

⁶⁸ W. Jarno, *Okręg Generalny Wojska Polskiego nr III...*, s. 145.

⁶⁹ J. Odziemkowski, *Piechota polska w wojnie...*, s. 657.

Obrony Warszawy utworzyły jednostkę o nazwie 1. Robotniczy Pułk Obrony Warszawy, przemianowany następnie na 202. pp⁷⁰. Mimo wszelkich wątpliwości, faktem jest, że piotrkowianie współtworzyli wyżej wymienioną jednostkę wojskową, czego potwierdzenia doszukać się można również w pozostałości aktowej z terenu powiatu piotrkowskiego⁷¹.

Niniejszy materiał nie pretenduje do rangi opracowania zamykającego jakże obszerny temat stosunku społeczeństwa województwa łódzkiego do wojny polsko-rosyjskiej, ani udziału łódzian w walkach. Tematyka taka wymaga pogłębionych analiz demograficznych, gospodarczych i politycznych – na które w tak krótkiej formie nie ma miejsca, a ich występowanie zaszygnowano tylko w obszernym wprowadzeniu poświęconym historiografii. Faktem jest, że naszkicowane realia administracyjne w połączeniu z trudną sytuacją gospodarczą (dziedzictwo wojny i okupacji z lat 1914–1918 pogłębione zapotrzebowaniem związanym z wojnami odrodzonej Polski), nie stwarzały najlepszego bilansu otwarcia i gruntu dla postaw patriotycznych. Społeczeństwo ówczesne nie było monolitem, o czym świadczą przytoczone w tym opracowaniu przykłady ofiarności i inicjatywy, jak i działań wręcz przeciwnych. Łatwo jest przy tym ferować oceny z perspektywy stu lat. Trudniej zdecydowanie jest wczuć się w sytuację łódzian sprzed wieku, a była ona równie ciężka i skomplikowana jak ogólna kondycja państwa i jego sił zbrojnych w czasie „wojny o wszystko” i „Cudu nad Wisłą” w 1920 r.

⁷⁰ Liczebność robotniczego pułku podawana jest w wysokości 1624 ochotników ze stolicy; J. Szczepański, *Społeczeństwo Polski w walce z najazdem...*, s. 237; por. A. Leinwand, *Polska Partia Socjalistyczna wobec wojny polsko-radzieckiej 1919–1920*, Warszawa 1964, s. 200.

⁷¹ APPT, *Akta miasta Piotrkowa*, zespół nr 9, sygn. 4554, pismo w sprawie demobilizacji piotrkowskich ochotników.